

SZABÓ T. ATTILA

Kőrösi Csoma Sándor indulása

Amióta híret vettem annak, hogy Csetri Elek már évek óta Kőrösi Csoma Sándor gyermek- és ifjúkorával, vagy ahogy közelebről megjelent kötetének címe hirdeti, a nagy kutató indulásával foglalkozik, egyre növekvő érdeklődéssel vártam a kutatómunka eredményeinek közzétételét. E várakozást még csak fokozta az a sok újdonságot nyújtó szabadegyetemi előadás, amelyet időközben Csetri — kutatási eredményeinek egy kérdéscsoportjáról — Kőrösi Csomának a korabeli kolozsvári értelmiség egy szabad szellemű körével való kapcsolatairól tartott. Sietek megjegyezni, hogy bennem ez a Kőrösi Csoma személye iránti érdeklődés nem szoros értelemben vett „szakmai” jellegű kíváncsiságból táplálkozott, hiszen az a személyiség, akivel Csetri évekig foglalkozott, és akiről most itt magam szót ejtek, számomra merőben ismeretlen tudományterületen, a tibetológia ősrendetegében tört elsőként utat, és így nem azon a mezőn munkálkodott, amelyen magam dolgozom. A magyarság őshazájának felkeresésére készülő nagy kutató személye engem elsősorban mint olyan eszményi tudóstípust érdekel, aki — szinte gyermekkorától — egy célkitűzés, egy eszme megszállottjaként életfolytatását, emberi magatartását, gyermek- és ifjúkori ismeretszerzését, majd a férfikor tudományos felkészülését tervezett vállalkozásához igazítva, és a köznapi értelemben vett „érvényesülés” csábító lehetőségeit semmibe véve, haladt rendületlenül az igézetes cél felé. [...]

A Csoma-irodalom teljes ismeretében a történész azzal a célkitűzéssel indult el, hogy a Tibet-kutatás világhírű tudósának hazai, illetőleg európai életszakaszát, a kutatóéletre való fizikai és tudományos felkészülését kritikai hozzáállással próbálja megközelíteni. Túlzott szerénységgel előjáróban hangoztatja, hogy az eddigi Csoma-irodalom kritikailag megrostált eredményeinek kiaknázásával újat csak néhány részletkérdésben és „a széles körű ismeretanyag panorámaszerű felvázolásával” tud nyújtani. A valóságban azonban önálló levél- és kéziratári kutatómunka eredményeképpen az új, eddig ismeretlen adalékoknak olyan tömege kerül a kötet forgatója elé, hogy ez Csetri munkáját Kőrösi Csoma életének indulási időszakára nézve alapvető forrássá avatja.

De itt, éppen Csetri monográfiája fontosságának hangoztatásakor rá kell mutatnia az értékelésre vállalkozóknak Csetri történettudományi munkássága alakulásában, irányulásában arra a szerencsés mozzanatra, hogy ő — mint Bíró Vencel tanítványa — már egyetemi hallgatóként belekapott a levéltári kutatásba, és még legalább másfél évtizedig ott dolgozhatott a levéltári kutatás nagy mestereinek, Kelemen Lajosnak közvetlen közelében, a múzeumi levéltárban. Amennyire aztán magam Csetri tudományos munkásságát ismerem, életművében kevés az olyan szaktudományi vagy tudománynépszerűsítő közlemény, amely ne levéltári kutatás eredményeiből született volna. Nem levéltárból származó anyaggal Csetri munkaközösségek tagjaként, és csak akkor dolgozott, mikor részt vett egy nagy romániai történeti bibliográfia, egy történeti kresztomátia meg egy történeti kronológia szerkesztésében. Így aztán míg a levéltári kutatás gyakorlata az új anyag feltalálásának, illetőleg feltárásának lehetőségeivel ismertette meg Csetrit, a továbbiakban Tánicsics Mihály, Teleki Sándor és Wass Pál emlékiratai egy-egy kötetének sajtó alá rendezése során gyakorlatra tett szert az emlékirók emberi egyéniségének és életútjának felvázolásához is. A levéltári kutatói tájékozódásbeli készségre, leleményességre és feldolgozásbeli gyakorlatra, az egyéniségelemző képességre egyaránt szükség volt Kőrösi Csoma hazai, illetőleg európai indulása homályos részleteinek tisztázásához. [...]

A kutatás menetéről Csetri részletesen nem tájékoztat ugyan, de — ha értő szemmel — a tanulmányozás rendjén párhuzamosan a fejtegetésekhez csatlakozó jegyzeteket böngészve lapozzuk végig a kötetet, meg kell állapítanunk, hogy Csetri a gyakorlott levéltári kutató leleményével keresett fel minden számba jöhető helyet, és aknázott ki a kutatóhelyeken fellelhető minden tájékoztató adatot. Egy ilyen futó méltatás rendjén képtelen vállalkozás volna lépésről lépésre haladva

sört keríteni azoknak az eddig ismert életrajzi tényeket megerősítő bizonyítékoknak, a tévedéseket helyesbítő megállapításoknak s a mostanig homályban maradt részletekbe bevilágító új felismeréseknek és azoknak a merőben új életrajzi mozzanatoknak a felsorolására, amelyekben jócskán bővelkedik Csetri kötete. Meg kell elégednem azzal, hogy néhány olyan ténycsoportot emeljek ki, amely a részleteket illetően lényegesen módosítja, új megvilágításba helyezi, illetőleg frissebbé, eleveenebbé színezi Kőrösi Csoma kezdő életszakaszának itt-ott meglehetősen hiányos, fakó képét. Az ilyen értelmű kritikai szemlétől valószínűleg, ennél életszerűbbé tétele érdekében Csetri az eddigi Csoma-irodalom eredményeinek kritikai számbavételén, valamint a levél- és kéziratokról kibányászott újabb adalékokon túl — legalább hazai viszonylatban — felkeresett minden olyan fontosabb helyet, ahol a nagy eredetkutató megfordult. [...]

Már az emberi élet első mozzanatának, a születés időpontjának meghatározása tekintetében is újabban nem csekély bizonytalanság jelentkezik a Csomakutatás irodalmában. Ebben a vonatkozásban a szülőhely keresztelési anyakönyve kétségtelenül hiteltel bejegyzésének tekintetbevételével, Csetri — hasonlóan kíséretében — megerősíti Kőrösi Csomának azt a maga tette írásos nyilatkozatát, hogy ő a háromszéki Kőrösön székely katonai rendű család hatodik gyermekeként 1784. március 28-án látta meg a napvilágot. Előtte a Csoma családban öt leánygyermek, s ötutána még egy fiú született (21.).

Ugyancsak a születéssel kapcsolatos lényeges személyi mozzanatot tisztáz Csetri akkor, amikor megállapítja, hogy téves az eddigi irodalomban a Csoma édesanyja személyére vonatkozó adat: édesanyjának neve nem Gócz Ilona, hanem Getse Krisztina volt (22.). Ennek a születéssel kapcsolatos két ténynek rögzítése után a földrajzi, társadalmi, népi és családi környezet, sőt a feudalizmus korlátai között élő kis falu lakossága rendi helyzetének részletező rajza meg a korabeli háromszéki iskolaügyi viszonyok beható ismertetése mellett a monográfia szerzője felülvizsgálja az eddigi irodalomnak Kőrösi Csoma elemi iskolai tanítómesterét és a velekezdését. Gondosan felkutatott új életrajzi adalékok birtokában kizárólagos bizonyítás rendjén kétségtelenné teszi, hogy az eddig Kőrösi Csoma tanítómesterének tartott, a nála mindössze egy évvel idősebb Kónya Sámuel nem lehetett a betűvetést tanuló gyermek kőrösi tanítója. Helyette Csetri körütekintő vizsgálódás eredményeként Dulló Zsigmond, Vadasdi Mihály és Orbán Zsigmond személyében jelöli meg azokat a tanítókat, akik az elemi ismeretek szilárd alapjainak megvételében segítettek a gyermeket (34—36.).

Részint a sokgyermekes család nehéz anyagi helyzete, részint meg a hátrérezredbeli kötöttség miatt a kőrösi elemi iskola végzettje csak későn, 15 éves korában folytathatta a tanulást a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. Az a tizenhat töltött, döntő jelentőségű volt Csoma szellemi fejlődésére és életcélja határozott, év, amelyet aztán e kollégium diákja-, majd senioraként az intézmény falai között végleges kialakulására. A kollégiumbeli oktatás és a diákelet átfogó rajzával a könyv írója újszerű háttérrel fest azokhoz a személyi és közösségi hatásokhoz, amelyek a tanulni vágyó és célratörő ifjút Enyeden érték. A fejtegetések során elfakul az a fény, amely az eddigi kutatás rendjén a kollégium egyik korabeli, egyébként híres történészprofesszorára, Hegedűs Sámuelre vetült (103.). A kritikai vizsgálódás ugyanis egy másik enyedi történészprofesszorban, Herepei Ádámban fedezi fel azt a tanár- és tudósszemélyiséget, akinek az ifjú Kőrösi Csoma történetzemléletének kialakításában döntő szerep juthatott (98., 114—115.). A nagy, nehéz útra készülő diák földrajzi ismereteit az újabb vizsgálódás szerint Benkő Ferencnek, a természethistória professzorának oktató munkája mellett négykötetes *Magyar geográfiája* és a híres földrajzi kutatókról kiadott könyvei alapozták meg (107—108.). [...]

A középiskolai tanulmányok befejezése után Kőrösi Csoma Enyeden teológiai tanulmányokat folytatott, az évek során lelkeszi képesítést szerzett, s így látványosan a lelkipáztorságot választotta életpályának. Minden jel arra mutat azonban, hogy az egyházi szolgálatra való elköteleződésre kezdetűl fogva nem volt benne semmi hajlandóság: még itt, már ekkor a magyar őshaza és — a maga meg a kor romantikus hiedelme szerint — annak idején Ázsiában rekedt magyar törédcsoportok maradványainak felkutatására készülődött. Éppen az ilyen irányú ismeretszerzéssel kapcsolatban juttat bennünket ismét új megállapításokhoz Csetri könyve.

Az őstörténeti kutatásra való készülődés határozott jelei mutatkoznak meg már Kőrösi Csoma nyelvtanulási törekvéseiben is. Még enyedi diákévei alatt megkezdett ilyen irányú felkészülésre mutathat Csomának az a céltudatos törekvése, hogy el-sajátítsa mindazokat a nyelveket, melyek a magyar őshaza, illetőleg a feltehető egy-

Kori ázsiai magyar töredékcsoportok maradványainak felkereséséhez feltétlenül szükségesek. [...]

A nyelvismeret bővítésére való törekvés azonban még korántsem kétség-telen erejű bizonyítéka az őstörténeti kutatásra való készülődésnek. Az előzőkben hivatkoztam Csetrinek arra a megállapítására, hogy a nagy útra Kőrösi Csomát már enyedi tanárainak történeti előadásai ösztökölhették. A megoldottnak tekint-hető kérdés után Csetrinek egy ehhez kapcsolódó kérdésben kellett döntenie: nagy-enyedi tanárai, Herepei, illetőleg — kisebb mértékben — Hegedűs előadásai szab-ták-e meg az ázsiai kutatásra induló Csoma útjának irányát, vagy pedig az enyedi évekre következő göttingi egyetemi tanulmányozás rendjén szerzett új őstörté-neti ismeretek befolyásolták-e a kutatóútra készülődőt az útirány megválasztásában?

A szerző fejtegetéseinek ismeretében ez a kérdés csak egy másik probléma elő-zetes megoldásával tisztázható. Nevezetesen akkor, ha feleletet kapunk erre a kér-désre: hol, azaz Enyeden vagy Göttingában hallott-e először Kőrösi a magyarság Ázsiában rekedt része maradványának tartott ujur népről? A Csoma-irodalomnak az a része, amely felvetette és így vetette fel a kérdést, az ujur nép Ázsiában lé-téről való ismeretszerzést a nagy kutató életének enyedi szakaszára teszi. Eszerint Csoma enyedi tanárainak előadásaiból vagy a velük folytatott beszélgetések alkal-mával értesülhetett a Belső-Ázsiában élő ujur nép léteről. Ezzel szemben Csetri — Herepei és Hegedűs előadásai fennmaradt kézíratainak tanulmányozása rend-jén — arra a nemleges megállapításra jutott, hogy bennük szó sincs az ujur nép-ről. Minthogy a korabeli francia és német tudományos művek és éppen göttingai tanárainak munkái is az ujur népet gyakran emlegették, Csetri szükségszerűen ju-tott arra a megállapításra, hogy e kérdéssel Kőrösi Csoma nem Nagyenyeden, ha-nem Göttingában, ottani egyetemi tanári előadásából, könyveiből, illetőleg az ide vonható egykorú szakirodalomból ismerkedett meg. Göttingai tanárai közül főként Johann Friedrich Blumenbachtól hallhatott az ujuokról; a szakirodalomból a hunok, a törökök, a mongolok és a tatárok történetét tárgyaló Deguignes-nek fran-cia és német nyelven is megközelíthető művére (175.), valamint Heinrich Julius von Klaprothnak, a kor egyik legismertebb orientalistájának az ujur nyelvről és nyelvemlékekről írott munkájára (176—177.) hivatkozik Csetri mint olyanra, ame-lyet Csoma tanulmányozhatott a göttingai egyetem gazdag könyvtárában. Minthogy pedig a tanulmányozott szerzők mindenike az ujur nép szálláshelyét Belső-Ázsi-ába, Kelet-Turkesztánba helyezte, ez döntő volt arra nézve, hogy a magyarság Ázsiában rekedt csoportja utódjának tartott ujurság szállásterületét, illetőleg az ott sejtett őshazát Kőrösi Csoma ne az akkori Oroszország déli része felől, hanem India északi határvidékéről igyekezzék megközelíteni. Hogy azonban még Göt-tingából való hazaérkezése után, tehát az útirány véglegesését közvetlenül megelőző időszakban is Kőrösi Csoma előtt felvetődött az őshaza Oroszország felől való meg-közelítésének gondolata, azt az új Csoma-monográfia kolozsvári vonatkozásainak ismerete bizonyítja. A kolozsvári kapcsolatokra halványan már a megelőző iroda-lom is utalt ugyan, de Csetri — főként Gyulai Lajos kézíratos naplója adalékai-nak felhasználásával — mutat rá összegezően Kőrösi Csomának a Döbrentei Gábor körül kialakult kolozsvári értelmiségi körrel való kapcsolataira. E futó alkalom nem nyújt lehetőséget e kapcsolatok részletes ismertetésére. Külön kiemelésre kinál-kozik azonban az a mozzanat, hogy alkalmasint a kolozsvári értelmiségi körnek egyik jelentős tagja, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány úttörője, Gyarmathi Sámuel is érthetően egyike lehetett azoknak, akik az Oroszország felől való meg-közelítés útjára és a finnugor rokonsági kapcsolatok tekintetbevételére szereték volna terelni a romantikus feltevések ösvényein induló kutatót (237.).

Az időbeli kötöttség és az a keret, amelyben Csetri könyvének méltatása most elhangzik, csak azt engedte meg, hogy az értékelő a kötetnek csupán néhány kristályosodási pontja bemutatására szorítkozzék. Magától értetődő dolog azonban, hogy ennél jóval több ponton mond a könyv szerzője a részletekben több-kevesebb újat, illetőleg az eddig is ismert életrajzi adalékok kritikai egybefogásával Kőrösi Csoma életútja egyes, eddig homályban maradt zugába az eddignél élesebb fényvel világít bele.

A kötet értékelése rendjén elismeréssel kell adoznunk a szerzőnek az új élet-rajzi adatokat rejtő források gondos napfényre hozatala, a nagy kutató emberi és tudósi jellemrajza vonásainak szoborszerű kidomborítása mellett a fejtegetések-hez csatlakozó tudományos felszerelés és a képanyag körültekintő megválogatása vonatkozásában is. Az előbbieken már céloztam arra, hogy ha nem sajnáljuk azt a fáradságot, amelyet a fejtegető és a jegyzetelő rész együttes tanulmányozása je-lent, valósággal a műhelymunka titkaiba, az eredmények kialakítására törekvő al-kotás kavargó folyamatába tekinthetünk bele. Az ilyenzerű tanulmányozás nyomán

aztán kritikai észrevételek is támadhatnak bennünk abban a tekintetben, hogy a kötet szerzője a tényanyag gondosabb megválogatásával, a feltétlen szükséges és a „kevesebb több” elv tekintetbevételével, az elhagyható részletek kihullatásával fejtegetéseiben az arányokat talán egyenletesebben biztosíthatta volna. Ha a népszerűsítő célokat is szolgáló könyvben szükségesnek látszott is, tudományos szempontból elmaradhatott volna a *Postscriptum* című utolsó, egyébként teljes egészében érdekes, jól tájékoztató fejezet, hiszen ez a kutatói élet és életmű olyan szakára vonatkozik, amelyet egy *Kőrösi Csoma Sándor indulása* címet viselő monográfia jellege tárgyyszerűen egyáltalában nem kíván meg. Szükségesebb lett volna helyette a kötet tudományos használhatóságát mentől részletesebb név- és tárgymutató beiktatásával fokozni. Az e tekintetben mutatkozó fogyatékoságot már azért is kényszerűen szóvá kell tennem, mert a könyv áttanulmányozása rendjén eleinte magam is nagyon sok időt vesztegettem el bizonyos megállapítások és a munkában előforduló egyes nevek keresgélésével mindaddig, míg nem készítettem magamnak legalább az előbbiekből ismertetett kristályosodási pontokra utaló név- és tárgymutatót, hogy a méltatás folyamatos megfogalmazását valamennyire megkönnyítsem. A mutató elmaradásbeli fogyatékoság azonban minden bizonnyal nem a szerző lelkét, hanem inkább a térrel való kiadói takarékoság számláját terheli.

Ezekre a halk kritikai észrevételekre nem az ünneprontás szándékával tévedez rá a toll, hanem csak azért, hogy a valamelyes kritikai hozzáállás elhitetőbb erejűvé tegye az értékelőnek a közelebről megjelent monográfiáról kialakított nagyon is elismerő véleményét. Csetri Elek kötete ugyanis új életrajzi adalékanyagával, színes környezet- és jellemrajzával, a társadalmi és történeti háttér felvételével, az egész eddigi Csoma-irodalom tényanyagának kritikai megrostálásával, illetőleg e tényanyag újrendezésével, a tudományos felszerelés igényességével a magyar tudománytörténeti vizsgáldást olyan jelentős forrásmunkával gazdagította, amely e munkának a Kőrösi Csoma-kutatás nélkülözhetetlen kézikönyvei között maradandóan kiemelkedő helyet biztosít.

CSETRI ELEK

„Lássa a világ, hogy... mi is tettünk valamit“

Engedjék meg, hogy előljáróban megköszönjem Mindnyájuknak a baráti találkozt. [...]

Kőrösi Csoma felfogásának alakulásában a kolozsvári tudóskörnek nem kis szerep jutott. Ma már bizonyosan tudjuk, hogy Csomának ebben a közösségben tudományos tanácsadói, erkölcsi és anyagi támogatói akadtak. Elég, ha Kenderesi Mihály guberniumi-tanácsosra, Döbrentei Gábor íróra és tudományszervezőre, főleg pedig Gyarmathi Sámuelre, úttörő nyelvtudósunkra gondolunk. Döbrentei ekkoriban minden erejét az Erdélyi Tudós Társaság megalakítására fordította, s az új tudományos fórumot Aranka György marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága egyes foltatásának tekintette. A plánum értelmében a társaság első szekciója az élenk történeti érdeklődésnek megfelelően a „historiai osztály” lett volna. Bár a tudományos társaságnak olyan számottevő támogatói voltak, mint Bánffy György gubernátor s Telesi Sámuel erdélyi udvari kancellár és könyvtár-alapító, a bécsi udvar halogató politikája a tervet csendes kimúlásra kárhoztatta. Később, más körülmények között vállalta magára a tudományos élet szervezésének feladatát az Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlései és felolvasásai útján. Mikor erről beszélünk, lehetetlen nem gondolnunk az egészen más fejlődési szakaszban jelentkező művelődési szervezőmunka új formáira, melyek közül olyan hatásosnak bizonyultak a *Korunk*-dél-előttök. Az itt elhangzó szavak, értékelések és műhely-vallomások, biztatások és aggodalmak utalnak nemzetiségi művelődésünk, múltunk, jelenünk és jövőnk kérdéseire és feladataira.

A szerző számára egy ilyen találkozás — számvetés: közös kötelességeket és gondokat oszt meg, az együttlét embereket és gondolatokat közelít, jégcsapokat olvaszt és zsillipeket enged fel, amelyek máskülönben talán örökre hidegek és zártak: idegenek maradnának.